

УДК 811.161.2'367.332'37

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2020.27.206485>

Г. І. Тесліцька,

канд. філол.наук,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

асистент кафедри сучасної української мови

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЮВАННЯ НАПІВПРЕДИКАТИВНИХ АД'ЄКТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У статті досліджено явище синтаксичного ускладнення структури простого речення напівпредикативними ад'єктивними компонентами (НАК); проаналізовано чинники, що впливають на виникнення різних семантико-синтаксичних відношень між структурами основної та вторинної предикації; визначено специфіку вживання

конструктивно-зумовлених та комунікативно-зумовлених НАК; схарактеризовано їхню семантико-стилістичну функцію у структурі речення.

Ключові слова: напівпредикативний ад'єктивний компонент, семантико-синтаксичні відношення, функційний потенціал, вторинна предикація, ситуація, пропозиція.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. З-поміж найактуальніших завдань сучасної лінгвістики домінантним є антропоцентричний підхід до вивчення мови, завдяки якому звернено увагу на роль людського чинника, на зв'язок мови й мислення (когнітивний, психолого-граматичний напрями), мови та комунікації (комунікативний, функційний, прагматичний).

О. Федик виокремлює функцію самоідентифікації людини через мову (формування власного „Я”) і водночас пізнання інших людей за умови ототожнення чи диференціації себе поряд із ними. До того ж, мова не лише передає інформацію, а й слугує „засобом адаптації відомостей, повідомлень до конкретних людей, моменту, теми, акту спілкування тощо. Те саме повідомлення можна подати за допомогою різних словесних контекстів, емоційного навантаження, волюнтаривного впливу тощо” [8, с. 56].

Потреба в актуалізації компонентів семантико-синтаксичної структури речення зумовила функціонування синтаксичних конструкцій, основна мета яких – увиразнення інформативної значущості повідомлюваних явищ дійсності [4, с. 187–188]. До їхнього кола належать різноманітні ускладнювачі, що порушують лінійну цілісність реченневої структури, – вставлення, відокремлення, однорідність тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформацію в процесі комунікації виражає предикативна одиниця, проте „інколи термінологічно поліпредикативності складного речення протиставляється поліпропозитивність простого ускладненого. Оскільки пропозицію тлумачать як одиницю, що за змістом відповідає повідомленню, вона не може не бути предикативною. Очевидно, відмінність у найменуванні можна пояснити тим, що в предикатах простих речень, які організують складне речення, категорії модальності, часу й особи виражені зазвичай граматично, наочно, а в „пропозиціях” такої наочності немає” [4, с. 218].

Ад'єктивні компоненти, відкриваючи додатковий предикативний план, семантично ускладнюють предикативну одиницю. Процес „стиснення” конструкцій, що стосується здебільшого їх лінійної протяжності, утворення т. зв. конденсерів реченневого змісту [7, с. 66], є одним з активних процесів у синтаксисі, який відображає певні процеси когнітивної діяльності мовця. Напр.: *Над нашими головами ходять вітри історії. Вітри історії є то холодно-кам'яні, то притишено-лагідні // Над нашими головами ходять вітри історії, які є то холодно-кам'яні, то притишено-лагідні // Над нашими головами ходять вітри історії, то холодно-кам'яні, то притишено-лагідні // Над нашими головами ходять вітри історії. То холодно-кам'яні, то притишено-лагідні* (В. Яворівський).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасній українській мові прості речення з напівпредикативними ад'єктивними компонентами (НАК) мають спеціальне призначення – виражати різного роду семантико-синтаксичні відношення між двома ситуаціями дійсності.

Мовець свідомо використовує такі речення для маркування вторинних предикатно-атрибутивних відношень, а феномен відокремлення як різновид вербальних засобів мовленнєвих актів – для розв'язання комплексу завдань, основні з

яких: 1) експліцитно виокремити певні кванти інформації, на яких варто сфокусувати увагу адресата; 2) зреалізувати комунікативно-прагматичну ціленастанову суб'єкта; 3) стимулювати очікувану реакцію адресата тощо [5, с. 194].

У семантико-синтаксичному аспекті відокремлені конструкції витлумачують з погляду семантичної поліпропозитивності ускладненого речення [2, с. 36]. Мова йде про один чинник – здатність відокремлених конструкцій „нарощувати глибину речення, створюючи перспективу його розгортання” [9, с. 462], а також збагачувати речення додатковим логіко-синтаксичним значенням причини, мети, умови, допусту, часу дії, наповнювати просте ускладнене речення певним стилістичним (функційним) забарвленням. Наприклад: *Нащо стежки, заплутані й нерівні?* (В. Васкан) // *Нащо стежки, якщо вони заплутані й нерівні?*; *Сюди зібралися і крамарі, сподіваючись корисно розпродати свої товари* (З. Тулуб) // *Сюди зібралися і крамарі, бо сподівалися корисно розпродати свої товари* // *Сюди зібралися і крамарі, щоб корисно розпродати свої товари*; *Магда, тоді ще зовсім юна, хотіла переметнутися в село на Подністров'ї* (В. Китайгородська) // *Коли Магда була ще зовсім юною, хотіла переметнутися в село на Подністров'ї* тощо.

У плані змісту відокремлення – спосіб трансформації розгорнутої пропозиції в напівзгорнуту, що виражає додаткове повідомлення, доповнює предикацію у фразі, репрезентує вторинну предикацію. У плані вираження відокремленню притаманне порушення „зв'язного” синтаксису, яке передусім виявляє інтонація.

У функційно-стилістичному аспекті напівпредикативні ад'єктивні компоненти розглядають як виразне стилістичне явище вербальної комунікації, що є засобом актуалізації комунікативно значущої інформації, мовної економії, посилення експресивності та виразності висловлення [1, с. 134].

Метою нашої статті є аналіз функційного потенціалу напівпредикативних ад'єктивних компонентів у структурі простого речення. Специфікою теми зумовлений комплексний підхід до вибору **методів дослідження**: метод лінгвістичного опису мовних фактів із прийомами структурно-семантичного і функційного аналізів простих ускладнених речень з ад'єктивними компонентами.

Об'єктом наукової розвідки є просте речення, ускладнене напівпредикативними ад'єктивними компонентами, а предметом – структурно-семантичні і функційні параметри ад'єктивів як засобів вторинної предикації в неелементарній (ускладненій) реченнєвій структурі, тип семантико-синтаксичних відношень між цими вторинними синтаксемами й базовими суб'єктом і предикатом. Матеріалом дослідження слугують прості речення з НАК, дібрані методом наскрізного виписування з художніх текстів української літератури другої пол. ХІХ – поч. ХХІ ст.

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів дослідження полягають в тому, що в ньому запропоновано визначення НАК з опертям на формально-граматичні, семантико-синтаксичні та функційні особливості; виявлено основні типи реалізацій семантико-синтаксичних відношень між пропозиціями, що переміщують просту монопредикативну синтаксичну одиницю до класу семантично неелементарних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації першої функції мовець використовує *конструктивно-зумовлені НАК*, що виразно членують просте ускладнене речення на дві частини: перша передає основне повідомлення, друга – додаткову інформацію, пор.: *Вихована повагою до людей, Віра гасила в собі неприязнь до*

Михася (Я. Вишиваний) // Віра гасила в собі неприязнь до Михася + (БО) Віра була вихована в повазі до людей.

Основним і об'єднувальним засобом такого членування думки є взаємодія напівпредикативних компонентів із семантико-синтаксичною структурою речення. Відокремлений компонент речення нашаровується на основний зміст повідомлення, нарощує глибину речення, створюючи перспективу його розгортання. Усе це порушує „зв'язний” синтаксис, збагачує речення новими предикативними лініями, сприяє його ускладненню та конденсації нової інформації [6, с. 493].

За спостереженнями М. Вінтоніва, конструктивно-зумовлені ад'єктивні НК у препозиції до присудка виконують ту саму функцію, що й означуване слово, а рему виражають імпліцитно, тільки на другому рівні членування [3, с. 144], пор.: **Зроблена з липи** Р₂, *ложка* (Т), // *не ятрила гарячим жалом язик* (Р₁) (Я. Вишиваний) // *Ложка не ятрила гарячим жалом язик, бо була зроблена з липи.*

Появу комунікативно-зумовлених НАК спричинює прагнення адресата виділити в окремий рематичний компонент найважливіші фрагменти висловлювання: в усному мовленні для оприявлення прагматичної ціленастанови суб'єкта за допомогою інтонації, паузи, завершення ритмічної групи або мелодії, а в писемному мовленні – через розділові знаки, зокрема коми (нормативний нейтральний знак) й тире (знак із більшою силою актуалізації). Такі НАК посідають зазвичай постпозицію, пор.: *І вся природа схожа на циганку – вродливу, темнооку, напівголу* (Л. Костенко) та *І вся природа схожа на циганку, вродливу, темнооку, напівголу.*

У висловлюванні прикметник функціонує в двох виявах – денотативної та кваліфікативної оцінки в широкому розумінні. Подвійна функція визначає специфіку прикметника, тобто він може вказувати на якість, ознаку предмета чи події, а може виражати й оцінку, пов'язану з прагматичним аспектом висловлення, напр.: *У рукотворній підземній фортеці покинув хтось якісь листівки, списані дрібними знаками, схожими на перевернуте шумерське письмо* (В. Китайгородська). Ця властивість притаманна й дієприкметнику, адже він поєднує в собі, з одного боку, динамічність дієслова, а з іншого, – статику прикметника, що визначає особливість функціонування відокремленої конструкції в тексті як актуалізації оцінного компонента прагматичної структури речення, напр.: *Страх! Прищеплений дитині, виплеканий аномальними умовами суспільними, він стає чіпкою пошестю* (М. Коцюбинський). Впливаючи на почуття адресата, мовець намагається допомогти йому увійти в духовний, психоемоційний або інтелектуальний світ своїх персонажів, зрозуміти причини їхніх дій, інколи віддалених від життя сучасної людини.

Особливо яскраво характеризують предмет відокремлені НАК в ролі епітетів, як-от: *Музика, бадьора, чарівна, вирвалась із зеленої скриньки, полинула через шкільне подвір'я, туди ген у лісові нетрі* (Ю. Збанацький); *У ніздрі Магдалині вдарив дух кінської м'яти, прохолодний і неказанно рідний* (В. Китайгородська).

Зазначимо, що сурядні ряди напівпредикативних конструкцій зазначеного типу мовці часто використовують для більшого увиразнення ознаки (градації), утворення своєрідних міні-текстів, напр.: *Єдина, / Молитовна, як Божий Дух святий, / Обкрадена, згорьована, полинна, / Уставши на калинові мости, / Прощається з Україною Україна, / Розводячи нам руки на хрести* (В. Колодій).

Отже, напівпредикативні відношення за характером їх вияву в реченні створюють стилістичний надтекст, що корелює з поняттям „фігурація синтаксису” [5, с. 192].

Семантико-стилістична функція відокремлення полягає також у тому, що напівпредикативні ад'єктивні компоненти:

а) надають мовленню більшого динамізму, експресії, порівняно з однорідністю та поясненням, що виявляють динамічну рівновагу, пор.: *Ї знову світлозорна музика розлилась / Понад Дерелуєм, понад вечоровим* (Г. Душак);

б) якісно й кількісно збільшують сукупний зміст думки, напр.: *Вони пірнули в зарості лісової кропиви, повитої капшуками павутини* (О. Даниленко);

в) є засобом стилістичного акцентування, милозвучності (емфаза, епіфора), напр.: *Осіньне небо вже зайнялося світанком, і світанок поволі йшов у купе – блідий, анемічний, непевний* (М. Хвильовий);

г) дають змогу уникнути смислової надлишковості, оприявнюють тенденцію до економії мовних засобів, пор.: *Над землю високо горить / Зірньока, народжена Вами* (Г. Душак);

ґ) творять іронічний ефект в разі алогічних відношень між основною та згорнутою пропозиціями, напр.: *Безтурботний мав природне відчуття дівочої психології, в його великій голові, не переобтяженій знаннями, знайшлося досить місця для цілої купи віршів* (Ю. Збанацький);

д) мають здатність поєднувати кілька значень, напр.: *Літо* (яке? незважаючи на що?), *повне квітів, раптом почорніло* (В. Васкан);

е) слугують засобом інтелектуалізації мови, паралельно демонструючи посилення впливу розмовного синтаксису на писемне мовлення, напр.: *...Прогримів, наче постріл У долю, І майнув рушником На хресті День моєї печалі І болю, Найчорніший у нашій житті* (В. Васкан).

Аналіз НАК у структурі простих речень дає підстави узагальнити, що вони виконують певні стилістичні та семантико-прагматичні функції, а саме: уточнюють інформацію про предмет мовлення, конкретизують її, додають реченню експресивного забарвлення відповідно до комунікативних інтенцій мовця.

Окрім того, відокремлені ад'єктиви в умовах конкретних мовленнєвих реалізацій є морфолого-синтаксичними засобами вираження адвербіальної семантики: часу, причини, наслідку, мети, допусту, характеристичності. Семантико-синтаксичні відношення вторинного предиката й базових синтаксем (суб'єкта / об'єкта, предиката) мають імпліцитний характер, їх виявлення вможливають різноманітні трансформації НАК.

Висновки дослідження і перспективи. Отже, в семантико-синтаксичній організації ускладненого простого речення ад'єктиви зазвичай виражають атрибутивно-предикатні ознаки субстантивного компонента, виконуючи репрезентативну функцію, маркують додаткову ситуацію та згорнуту пропозицію. НАК в текстах художнього стилю урізноманітнюють виражальні засоби мови, допомагають суб'єкту мовлення стисло висловити свою думку і при цьому якнайширше описати предмет мовлення.

Література

1. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.

2. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.

3. *Вінтонів М. О.* Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 327 с.

4. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці: ЧНУ, 2011. 672 с.
5. Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції як засіб компресії („згущення думки”). *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Вип. 7. Київ, 2011. С. 191–195.
6. Кульбабська О. В., Теслицька Г. І. Семантико-синтаксична структура простих речень із напівпредикативними ад’єктивними компонентами. *Молодий вчений*. 2019. №10. С. 492–496. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/10/104.pdf>
7. Лутак Т. І. Вторинна предикація як засіб конденсації інформативного обсягу речення. *Мовознавство*. 1986. № 4. С. 65–67.
8. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів : Місіонер, 2000. 300 с.
9. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения. *Славянское языкознание: VII Международный съезд славистов (Варшава, 21-22 августа 1973)*. Москва. 1973. С. 457–483.

References

1. Vykhovanets, I. R. (1992), *Essays on the functional syntax of the Ukrainian language* [*Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy*], Kyiv: Nauk. dumka, 224 p.
2. Vykhovanets, I., Horodenska, K. (2004), *Theoretical morphology of the Ukrainian language* [*Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy*], Kyiv, Pulsary, 400 p.
3. Vintoniv, M. O. (2013), *Topical articulation of sentence and text: formal and functional manifestations* [*Aktualne chlenuvannia rechennia i tekstu: formalni ta funktsiini vyiavy*], Donetsk : DonNU, 327 p.
4. Kulbabska, O. V. (2011), *Secondary predication in a simple sentence* [*Vtorynna predykatsiia u prostomu rechenni*], Chernivtsi : ChNU, 672 p.
5. Kulbabska, O. V., (2011), *Semi-predictive constructs as a means of compression ("condensing of thought")* [*Napivpredykativni konstruktsii yak zasib kompresii („zghushchennia dumky”)*], *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova*, Vyp. 7, Kyiv, P. 191–195.
6. Kulbabska, O. V., Teslitska, H. I., *Semantic and syntactic structure of simple sentences with semi-predicative adjective components* [*Semantyko-syntaksychna struktura prostykh rechen iz napivpredykativnyimi adiektivnyimi komponentamy*], *Molodyi vchenyi*, 2019, №10, P. 492–496. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/10/104.pdf>
7. Lutak, T. I., (1986), *Secondary predication as a means of condensing the informative volume of a sentence* [*Vtorynna predykatsiia yak zasib kondensatsii informatyvnoho obsiahu rechennia*], *Movoznavstvo*, № 4, P. 65–67.
8. Fedyk, O. (2000), *Language as the spiritual adept of the world (reality)* [*Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti)*], Lviv : Misioner, 300 p.
9. Shvedova, N. Yu., (1973), *On the correlation of the grammatical and semantic structure of a sentence* [*O sootnoshenii grammaticheskoy i semanticheskoy struktury` predlozheniya*]. *Slavyanskoe yazyk`oznanie: VII Mezhdunarodny`j s`ezd slavistov (Varshava, 21-22 avgusta 1973)*, Moskva : Nauka, P. 457-483.

Г. И. Теслицкая,

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
кафедра современного украинского языка*

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПОЛУПРЕДИКАТИВНЫХ АДЪЕКТИВНЫХ КОМПОНЕНТОВ В СТРУКТУРЕ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье исследовано явление синтаксического осложнения структуры простого предложения полупредикативными адъективными компонентами (НАК); проанализированы факторы, влияющие на возникновение различных семантико-синтаксических отношений между структурами основной и вторичной предикации; определена специфика употребления конструктивно обусловленных и коммуникативно-обусловленных НАК; охарактеризована их семантико-стилистическая функция в структуре предложения.

Ключевые слова: полупредикативный адъективный компонент, семантико-синтаксические отношения, функциональный потенциал, вторичная предикация, ситуация, предложение.

H. Teslitska,

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Department of modern Ukrainian Language*

FEATURES OF FUNCTIONING OF SEMIPREDICATIVE ADJECTIVAL COMPONENTS IN A SIMPLE SENTENCE STRUCTURE

The research focuses on the study of the phenomenon of syntactic complication of a simple sentence structure by semipredicative adjectival components (traditionally known as detached participle and verbal adverb phrases) with the inherent potential predicativeness. The article explores the analysis of simple sentences complicated by semipredicative adjectival components is predefined foremost by their ability to distinguish priorities of a personality in his/her act of communication during which a speaker differentiates his/her propositions as dynamic or static, full-sentenced or shortened.

The scientific relevance of the investigation is predetermined by a general tendency of modern linguistic studies towards the problems of semantic syntax, and by the attempt to elaborate a semantic theory of a sentence with regard to the central place of syntax in grammar, asymmetry of a language sign, deep categories of sentence. Detachment and semipredicateness have been characterized as formally-syntactic categories of a simple sentence complicated by semipredicative adjectival components; secondary predication has been analysed as a marker of semantic complication of simple sentences with semipredicative adjectival components.

Functional potential of semipredicative adjectival components in the structure of a simple sentence has been described. On the basis of six criteria a structural-semantic typology of semipredicative adjectival components has been elaborated. Basic types of realization of semantic-syntactical relations between the proposition represented by a sentence and the shortened proposition have been characterized.

The following methods are used in the article: structural, semantic, distributive, transformational and functional analyses of simple sentences with adjectival components as units that are monopredicative (a formally-syntactic feature), poly-situational, poly-

propositional, poly-predicative, mono- / poly-subjective (semantic-syntactical features), poly-informative and are formed according to the law of language economy (a functional feature).

Key words: semipredicative adjectival components, semantic-syntactic relations, functional potential, secondary predication, situation, proposal.